

Grupa „Zamek”
Historia – krytyka – sztuka

TOWARZYSTWO NAUKOWE KUL

Grupa „Zamek”
Historia – krytyka – sztuka

Pod redakcją

Małgorzaty Kitowskiej-Lysiak
Marcina Lachowskiego
Piotra Majewskiego

AS 10451

LUBLIN

TOWARZYSTWO NAUKOWE KUL

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II

Od redakcji

„Cała lubelska rewolucja artystyczna była dziełem grupy «Zamek». Nie naśladowano tutaj ani Burriego, ani Tàpiesa. Poszukiwania analogicznych form przebiegały zupełnie samodzielnie, a poza tym inaczej. W momencie, gdy w roku 1958 młodzi Hiszpanie pokazali na Biennale w Wenecji swoje obrazy z kawałków tynku i kawałków worka, w Krzywym Kole w Warszawie lubelska grupa demonstrowała malarstwo o wyraźnych cechach rzeźby. Były to pierwsze na świecie zbiorowe manifestacje nowego ruchu” – pisał Jerzy Ludwiński w roku 1961¹.

Znamienne słowa krytyka, podkreślające oryginalność artystyczną propozycji formułowanych w kręgu „Zamku”, do dzisiaj nie wydają się przesadzone. Nie była to, oczywiście, jedyna grupa związana w tym czasie w Polsce. Na fali „odwilży” na mapie polskiego życia artystycznego drugiej połowy lat pięćdziesiątych XX wieku w Krakowie, Poznaniu, Warszawie i innych ośrodkach pojawiały się ugrupowania skupiające młodych entuzjastów nowoczesności. Ale w Lublinie realizowano wyjątkowy program artystyczny i podjęto konsekwentne, w znacznym stopniu spełnione, dążenia do samodzielności w sztuce. Znamienna też była przestrzeń, w której formowało się środowisko grupy. Stanowił ją Katolicki Uniwersytet Lubelski – uczelnia, która w latach stalinizmu odegrała ważną rolę jednoczącą i skupiającą młodzież usuniętą z innych uniwersytetów. Dzięki wykładom ówczesnego magistra Jacka Woźniakowskiego (późniejszego profesora), który na zajęcia ze studentami historii sztuki dojeżdżał z Krakowa i który przede wszystkim zaszczepił młodym fascynację sztuką aktualną, tam właśnie, w Sekcji Historii Sztuki KUL (dzisiaj jest to Instytut Historii Sztuki), zaczęły kształtować się podstawy programowo-artystycznej aktywności przyszłych członków grupy oraz związanych z nią krytyków, co w dużej mierze zadecydowało o ich bezkompromisowym i radykalnym nastawieniu.

¹ Jerzy Ludwiński, *Młodzi ludzie wielkich ambicji*, „Polska” 1961, nr 10, s. 20.

Powstanie „Zamku” okazało się znaczące zarówno w perspektywie lokalnej, jak i ogólnopolskiej. W środowisku kulturalnym Lublina zaistnienie grupy oznaczało pierwsze po wojnie „przebudzenie” nowoczesności. Zarazem jednak krótka, ale intensywna działalność szybko uplasowała ją w kręgu najważniejszych krajowych ugrupowań artystycznych, których poszukiwania i eksperymenty korespondowały ze sztuką światową epoki, wcale nie ustępując jej w zakresie koncepcji, rozwiązań i konsekwencji. Poświadczają ten fakt autorzy opracowań dorobku grupy „Zamek”. Ów, jak byśmy mogli powiedzieć, stan badań jest już dzisiaj bogaty, ale – po pierwsze – składa się z tekstów rozproszonych, a po drugie – nadal jest fragmentaryczny. Wprawdzie istnienie „Zamku” odnotowują wszystkie syntezy historii polskiej sztuki powojennej, ale z uwagi na charakter wspomnianych publikacji ich autorzy nie poświęcają grupie zbyt wiele miejsca. Najobszerniejszą, jak dotąd, i zarazem najsumienniejszą faktograficznie publikacją traktującą zjawisko autonomicznie jest wciąż nota Andy Rottenberga i Mariusza Głazowskiego, zamieszczona w tomie *Polskie życie artystyczne w latach 1945-1960*². Szeroki komentarz do owej faktografii stanowi natomiast szkic niżej podpisanego (Piotra Majewskiego), pierwotnie wydrukowany w roku 2004³, publikowany przez nas w niniejszym tomie w znacznie rozszerzonej postaci. Obok tych dwóch publikacji warto wymienić zwarty blok materiałów, w tym cennych rozmów z uczestnikami wydarzeń sprzed lat, jakie w roku 1996 zamieszczono na łamach lubelskiego Kwartalnika Literackiego „Kresy” (nr 4/28). Większość materiałów z tego numeru przedrukujemy (zob. notę edytorską).

Istnieje także, co prawda, kilka prac magisterskich, poświęconych tak samej formacji, jak twórczości niektórych jej członków (Włodzimierzowi Borowskiemu, Janowi Ziemińskiemu, Krzysztofowi Kurzątkowskiemu), ale – z natury rzeczy – nie weszły one w całości w obieg czytelniczy (fragmenty dwóch publikujemy). W tej sytuacji dużą rolę odgrywają wystawy i towarzyszące im katalogi. Wielokrotnie prace członków grupy pokazywane były w lubelskim Biurze Wystaw Artystycznych, gdzie częstym gościem jest

² Praca zbiorowa pod red. Aleksandra Wojciechowskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 39-43; tamże bibliografia.

³ Piotr Majewski, *Sztuka w „guście” awangardy – grupa „Zamek”, [w:] Artysty lubelscy i ich galerie w XX wieku*, red. Lechosław Lameński, Lublin 2004, s. 191-206.

do dzisiaj Włodzimierz Borowski. Najszerzej jednak „Zamek” został przypomniany ekspozycją zorganizowaną w łódzkim Muzeum Sztuki (2002). Tam też wydano bogato ilustrowany katalog z zarysem historii grupy pióra Luizy Nader⁴. Indywidualnie natomiast w ostatnich latach w różnych miejscach kilkakrotnie szeroko prezentowano twórczość wspomnianego Włodzimierza Borowskiego (CSW – Zamek Ujazdowski, Warszawa 1992; Muzeum Sztuki, Łódź 2002), a także Jana Ziemskiego (BWA, Lublin 2003). Osobno ogniskowano uwagę na oryginalnej działalności krytycznej i teoretycznej Jerzego Ludwińskiego⁵.

W minionych latach zainteresowanie „Zamkiem” wpisywało się coraz wyraziściej w obszar badań nad polskim „malarstwem materii”, czego przykładem może być przypominający to zjawisko cykl pokazów przygotowanych przez krakowską galerię Zderzak⁶, a także książka współautora tego tomu, wymienianego już Piotra Majewskiego⁷.

Coraz to nowsze badania, uszczegółowione, poparte metodologiami współczesnej historii sztuki wciąż przynoszą nowe ujęcia działalności grupy i poszczególnych jej członków, wnoszą świeże spojrzenie na kontekst ideowy i artystyczny czasów. Wszystko to świadczy o znaczeniu formacji, pokazuje, że o grupie „Zamek” nie powiedziano jeszcze ostatniego słowa. Z tego właśnie przekonania zrodziła się nasza inicjatywa.

Pierwsze wystąpienie grupy pod nazwą „Zamek” odbyło się w roku 1957 w Galerii Krzywe Koło w Warszawie i niejako domykało kilkuletni proces kształtowania się jej trzonu personalnego. Niniejsza książka ukazuje się pięćdziesiąt lat po tamtych wydarzeniach, ma zatem charakter jubileuszowy. Niemnie, skupiliśmy się raczej na tym, co działo się wcześniej, niż na tym, co miało miejsce

⁴ *Grupa Zamek, Lublin 1956-1960. Doświadczenie struktur. Włodzimierz Borowski, Tytus Dzieduszycki, Jerzy Ludwiński, Jan Ziemski. Włodzimierz Borowski. Metamorfozy* [katalog wystawy], Muzeum Sztuki, Łódź, styczeń-luty 2002.

⁵ Zob. np.: Jerzy Ludwiński, *Epoka błękitu*, wybór i oprac. Jerzy Hanussek, Kraków 2003; Małgorzata Iwanowska-Ludwińska, *Jurek. Szkice do próby portretu*, Toruń 2003.

⁶ Zob. *Malarstwo materii 1958-1963. Grupa Nowohucka* [katalog wystawy], Galeria Zderzak, Kraków 2000; *Malarstwo materii 1957-1963. Bogusz, Borowski, Dzieduszycki, Gierowski, Kierzkowski, Kobzdej, Lebenstein, J. Ziemski, R. Ziemski* [katalog wystawy], Galeria Zderzak, Kraków 2001.

⁷ *Malarstwo materii jako formuła nowoczesności*, Lublin 2006; nt. grupy „Zamek” zob. głównie s. 130-152.

później. Interesował nas raczej punkt wyjścia, a nie punkt dojścia artystów i krytyków, z których większość Lublin szybko opuściła, aby nieraz jeszcze odegrać czołowe role w środowiskach Krakowa, Torunia, Poznania, Warszawy, Wrocławia. Przygotowaliśmy zatem książkę, która ma dostarczyć Czytelnikowi przede wszystkim dużej ilości informacji. Stąd stanowi ona zbiór artykułów poświęconych historii grupy, jej założeniom programowym oraz kluczowym postaciom i realizacjom artystycznym. Staraliśmy się wykorzystać zarówno głosy (teksty) członków grupy „Zamek” wypowiedziane o sobie nawzajem, jak i opinie o nich innych autorów, pisane niekiedy z badawczego dystansu, jakim dysponują „synowie” i „wnuki”. Tak skomponowaną całość wzbogacają rozmowy z uczestnikami wydarzeń sprzed lat oraz dokumentacja fotograficzna. Owe szczególne świadectwa czasów „odwilży” przywołują wielorakie oblicza i aspekty działalności członków grupy.

Książkę zaplanowaliśmy jako dwutomową. W tomie niniejszym prezentujemy historię grupy oraz sylwetki Włodzimierza Borowskiego i Jana Ziemskiego, a także rozmowy z Jackiem Woźniakowskim, Jerzym Ludwińskim, Hanną Ptaszkowską i Wiesławem Borowskim. Tom drugi (*Grupa „Zamek”. Konteksty – wspomnienia – archiwalia*) obejmie między innymi omówienie twórczości pozostałych członków grupy, rozmowy z Jerzym Durakiewiczem, Stanisławem Michalcukiem, Tadeuszem Rolke i Danutą Ziemską, listy Urszuli Czartoryskiej do rodziny, bogatą dokumentację fotograficzną oraz wybór tekstów publikowanych na łamach „Struktur” – redagowanego przez Jerzego Ludwińskiego dodatku plastycznego do lubelskiej „Kameny”. Także w tomie drugim znajdują się noty biograficzne członków grupy.

Mamy nadzieję, że nasza propozycja przekona Czytelnika o randze formacji, że pokaże, jak interesujące odbicie w programie i sztuce grupy „Zamek” znalazł charakter dążeń twórczych epoki, a także jak ten sam program i sztuka okazały się pobudzające dla polskiego życia artystycznego przełomu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych minionego stulecia.

*

Prezentowane w tomie szkice ukazują się w wersji integralnej, stąd niejednokrotnie powtarzają analogiczne informacje. Staraliśmy się jednak zachować indywidualne cechy zarówno tekstów prze-

drukowywanych, jak i pierwodruków. Uwagi te odnoszą się również do wywiadów – byliśmy winni naszym rozmówcom przytoczenie pełnych zapisów spotkań. Wydaje się nam, że ten palimpsestowy, a zarazem dialogiczny układ całości powinien być jednym z jej atutów.

*

Książka ta nie mogłaby się ukazać, gdyby nie życzliwość członków i sympatyków grupy „Zamek”, ich rodzin i spadkobierców. Paniom – Dorocie Kurzątkowskiej, Oldze Stanisławskiej i Danucie Ziemskiej oraz Panom – Włodzimierzowi Borowskiemu, Jerzemu Durakiewiczowi, Ryszardowi Kiwerskiemu, Stanisławowi Michalcukowi, Tadeuszowi Rolkemu, a także Państwu Małgorzacie i Wojciechowi Tyczyńskim jesteśmy ogromnie wdzięczni za udostępnienie bogatych materiałów z domowych archiwów. Wszystkim dziękujemy za udzielenie licznych wskazówek, a zwłaszcza cierpliwość. Za zaufanie zechcą też przyjąć podziękowania autorzy przedrukowywanych tekstów.

Dziękujemy również właścicielom reprodukowanych w niniejszej książce dzieł sztuki – za użyczenie fotografii archiwalnych Pani Danucie Ziemskiej, a za wyrażenie zgody na bezpłatne wykorzystanie w druku – Pani Zofii Kucównie, Panu Andrzejowi Moliowski, Pani Luizie Nader, Pani Hannie Wojno oraz Dyrekcjom Muzeum Chełmskiego, Muzeum Lubelskiego, Muzeum Sztuki w Łodzi. Osobne podziękowania za pomoc w udostępnieniu prac kierujemy do Pań Jagody Barczyńskiej i Doroty Kubackiej.

Wdzięczni też jesteśmy – za współpracę koleżankom z lubelskiego Ośrodka Brama Grodzka – Teatr NN, Dominice Jakubiak, Violetcie Wejman i Joannie Zętar, które od dłuższego czasu gromadzą rozmaite świadectwa dotyczące działalności grupy „Zamek”, tworząc archiwum internetowe, a za poparcie naszych starań związanych z wydaniem książki – przyjaciółom z lubelskiego oddziału Stowarzyszenia Historyków Sztuki.

Last but not least – dziękujemy Zespołowi Redakcyjnemu Wydawnictwa Towarzystwa Naukowego KUL.

M. K.-Ł.

M. L.

P. M.

Spis treści

Od redakcji	5
Piotr Majewski, Nowocześni i nowatorscy	11
Marcin Lachowski, „Nowoczesność” w kręgu grupy „Zamek”... ..	37
Jerzy Ludwiński, Włodzimierza Borowskiego podróż do kresu sztuki	49
Luiza Nader, Włodzimierz Borowski – uśmiercanie obrazu (1955-1957)	63
Magdalena Moskaiewicz, Przygoda z czasem i techniką <i>Artory A i B</i> Włodzimierza Borowskiego	85
O grupie „Zamek” i nie tylko. Z Włodzimierzem Borowskim rozmawia Anna Maria Leśniewska	104
Jerzy Ludwiński, O Janie Ziemskim	115
Agnieszka Kuśnierz, Jan Ziemski (1920-1988) – twórca obrazów „nieistniejących”	118
Małgorzata Kitowska-Łysiak, Jan Ziemski – walka z „duchem” geometrii	136
„A przecież nie chodzi o to, by jak ten kompozytor...” [Z Janem Ziemskim rozmawia Zdzisław Toczyński]	145
Legenda bezinteresowności. Z Jackiem Woźniakowskim rozmawia Magdalena Ujma	150
Takie zwariowane czasy. Z Jerzym Ludwińskim rozmawia Magdalena Ujma	158
Pobocza. Z Hanną Ptaszkowską rozmawia Agnieszka Czyżewska ...	173
Miedzy Lublinem a Warszawą. Z Wiesławem Borowskim rozmawia Anna Baranowa	179
Nota edytorska	187
Summary	189
Spis ilustracji	191
Indeks nazwisk	195

Pierwsze wystąpienie grupy pod nazwą „Zamek” odbyło się w maju 1957 roku w Galerii Krzywe Koło w Warszawie. W jej skład wchodziłi wówczas: Włodzimierz Borowski, Jerzy Durakiewicz (Marek), Tytus Dzieduszycki, Ryszard Kiwerski, Mirosław Komendecki, Krzysztof Kurzątkowski, Jerzy Ludwiński, Stanisław Michalczuk, Lucjan Ocias, Józef Tarłowski, Jan Ziemiński i Przemysław Zwoliński (Sadlej).

Cała lubelska rewolucja artystyczna była dziełem grupy „Zamek”. Nie naśladowano tutaj ani Burriego, ani Tàpiesa. Poszukiwania analogicznych form przebiegały zupełnie samodzielnie, a poza tym inaczej. W momencie, gdy w roku 1958 młodzi Hiszpanie pokazali na Biennale w Wenecji swoje obrazy z kawałków tynku i kawałków worka [...] lubelska grupa demonstrowała malarstwo o wyraźnych cechach rzeźby. Były to pierwsze na świecie zbiorowe manifestacje nowego ruchu.

Jerzy Ludwiński, 1961

Długie wieczorne rozmowy grupy przyjaciół o dokonaniach i zamierzeniach artystycznych cechowała pewna dwuznaczność. Sztuka była traktowana całkiem serio, a my sami patrzyliśmy na nasze pomysły ze szczyptą ironii i kpiny. Jeżeliby komuś brakowało tego dystansu wobec własnej osoby, to by nas trochę dziwiło. Chciałbym, żeby przyszli historycy awangardy lubelskiej zauważyli tę dwuznaczność, która nadawała cały smak naszym dyskusjom o życiu i sztuce.

Jacek Woźniakowski, 2007

ISBN 83-7306-328-5

ISBN 978-83-7306-328-0

TOWARZYSTWO NAUKOWE
KATOLICKIEGO UNIWERSYTETU LUBELSKIEGO
JANA PAWŁA II